

Dick Boer
Hollandia

„Ismer minket az Isten” Bevezetés Miskotte teológiájába¹

Néhány szó Miskottéről

Kornelis Heiko Miskotte 1894-ben született Utrechtben. Utrechtben tanult teológiát is. A Németalföldi református Egyház lelképásztora volt, legutóbb (1938–1945 között) Amszterdamban, ahol az egyház peremén élők közötti – elsősorban értelmiségiek közötti – missziót végezte. 1932-ben *A zsidó vallás lényege* című értekezésével doktori fokozatot szerzett. 1945-ben, néhány amszterdami lelkészársával együtt kiadta a *Micsoda lélek lakozik bennünk?* című röpiratot, amelyben bejelentették, hogy belépnek a szociáldemokrata pártba. Miskotte maga már a háború előtt tagja volt ennek a pártnak. 1945–1959 között a Leideni Egyetemen a dogmatika és biblikai teológia professzora volt. Ebben az időben jelent meg főműve, a *Hallgatag istenek. Az Őszövetség értelme* (1959). 1976-ban halt meg.

A mi kategóriáink és a Biblia kategóriái

Bibliai ábécé című munkájában szól Miskotte „arról a szokásunkról, hogy saját kategóriáinkat mérceként rákényszerítjük a szent szövegre”. Majd így folytatja: „A különös ebben az, hogy ezek a mi kategóriáink a Szentírásban egyáltalán nem fordulnak elő.”² A következő főfogalmakról van szó: örökkévalóság, mindenség, természet, vallás, személyiség, erény, eszmény. Ezek tényleg a mi nyelvünk alapkategóriái, amelyek nélkül a mi európai bölcsletünket és teológiánkat nem tudnók megérteni. Ezért hökkennünk meg Miskotte határozott kijelentésén, hogy ezek nincsenek meg a Bibliában. Mert ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a mi európai-keresztény műveltségünk alapjában nem bibliai műveltség. Miskotte tétele súlyos bírálatot tartalmaz, s ő ezt a bírálatot komolyan is veszi. Még tovább megy: ezek a mi kategóriáink nem csak hiányoznak a Bibliából: alapfogalmainkat a Biblia saját alapfogalmai *kei is zájják*.³ A mi fogalmaink ugyanis teljesen félreértelmezik azt, amit a Biblia szavai a lelkünkre kötnek. Az örökkévalóság például valamilyen időtlenséget sugall, ami pedig a Biblia Istenétől merőben idegen. Ugyanez mondható a mi zártnak és önmagában állónak képzelt világmindenségünkéről is, holott az egyetemes valóság egésze, mindenestől Isten teremtése: azaz menny és föld. Természetről, mint valami önmagán nyugvó törvényszerűségek világáról sem tud a Biblia, de igenis tud a földről, mint Isten cselekedeteinek színteréről. A „lélek sajátos

---

¹ Elhangzott Györgyfalván, 2005 októberében a Romániai Országos Református Lelkészei-terkezesleti Szövetség és a holland továbbképző intézet szervezésében tartott önkéntes továbbképzőn.

² Miskotte, K. H.: *Biblisches ABC. Wider das unbiblische Bibellesen* [Bibliai ábécé. A bibliátlán bibliaolvasás vége]. Wittingen 1997², 158.

³ Miskotte: *i. m.* 160. (A holland eredeti még élesebben fogalmaz: *verwerpen = kárhözatra vetik.*)

állapotaként” értelmezett vallás sincs, hanem van egy állandó mozgást, életet jelentő válaszadás vagy nem-válaszolás a megszólító ígére. Nem beszél személyiségről, mint „lerombolhatatlan szellemi valóságról”, hanem beszél arról az emberről, aki teljes lelkeivel Isten Lelkéből él; sem erényről, mint „az emberi természet elveszíthetetlen minőségéről”, hanem ismét az emberről beszél, aki – ugyanúgy, mint Isten – cselekedeteiben nyilvánul meg. Nincs szó örök mérceként előttünk lebegő eszményről, amely felé folyton törekednünk kell, hanem a szabadító Isten azon konkrét parancsáról, hogy a szabadságban meg kell állnunk.⁴ A mi szavainkból maga az élő Isten hiányzik, akinek felszabadító ígéje arról szól, hogy ő számunkra Immánuel kíván lenni, vagy még pontosabban: arról szól, hogy ő számunkra már most Immánuel: velünk az Isten. Kategóriáink, bár olyan értékorientált erkölcsi-szellemi műveltséget hirdetnek, amelyre büszkék lehetünk – Íme, ilyen a *mi* kultúránk! –, Miskotte szerint csak arra jók, hogy álcázzák a mögöttük húzódó „parttalan és riasztó mélységet”.⁵ Más szóval, csak megpróbálják elhárítani azt, ami mégis szüntelenül reánk hárul: a határok nélküli lét tapasztalását. Az újkor életérzése ez: a mindent lehet, minden meg van engedve szabadsága nem ismer határokat. Ez az érzés minden ízében a gőg érzése: Az ember kivonulhatott a saját maga szerelte kiskorúság helyzetéből (Kant). A nagykorúvá lett ember maga teremti meg saját világát, s ennek a világnak egyedül ő a felelőse. Ám ebben a határok nélküli szabadságban az ember mérhetetlenül magányos is, aki előtt kikerülhetetlenül ott tártong a parttalan mélység. Szavaink, kategóriáink pedig nem alkalmasak arra, hogy ezt a szörnyű tapasztalatot kifejezzék. Hogy is fejezhetnék ki? Hiszen csak pusztá fogalmak, fogalmakkal pedig nem szabadítható meg a világ az ilyen őstapasztalástól. Az ilyen, szavakon épült műveltség magában hordozza a nihilizmust, azt a felismerést, hogy alapján véve minden hiábavaló, értelmetlen és céltalan. Miskottét mélyen meghatározta ez a felismerés, hiszen ismételten és alaposan tapasztalnia kellett ezt a nihilizmust. Mint ahogy személyes tapasztalat nála az is, hogy csak egyvalami szabadíthat meg minket a nihilizmustól: a Bibliában, a Biblia őszavaiban tanúsított ige, a Név, amelyen Isten magát velünk megismerteti – itt vagyok, veletek vagyok –, „eseménydús” ige, amelyik nem pusztán van, nem pusztán hangzik, hanem *történik*. Ezt hirdeti Miskotte minden hangnemben, ez az ő teológiájának szíve.

Isten ígérének teológiája

Az ige mindenekelőtt! Miskotte gondolni sem akar arra, hogy megkísérelje a szekularizált világot keresztyénné tenni, mintha a keresztyén mivolttól meggyógyulna a világ. Hiszen hallottuk: a mi kategóriáink *nem* a Biblia kategóriái. Sőt, éppen az egyháznak kell a bibliai ábécét újratanulnia, és megtanulnia azt, hogy nem az egyház, hanem az Isten ígéje menti meg a világot. Isten ígéréőről pedig egyes-egyedül a Biblia tesz tanúságot.

Isten ígérére, mint minden teológiai gondolkodás kiindulópontjára összpontosítani – ezt Miskotte Karl Barhtól tanulta. Ahogy ő maga mondta, ő Barth hatására „tért meg”, úgy tekintett a Barth teológiájával történt találkozására, mint „sorsfordító kegyelemre.”⁶ Am éppen azzal volt Barthhoz hű, hogy saját útját járta. Barth nagysága abban állott, hogy megtanította újra olvasni a teológiát: addig forgatta-fordította kategóriáin-

⁴ Miskotte: *i. m.* 158. skk.

⁵ Uo. 163.

⁶ Puchinger, Georg: *Christen en secularisatie* [A keresztyén emberek és a szekularizáció]. Delft 1968, 223. (Miskotte-interjú.)

kat, amíg ismét *írászerűek* lettek. Küzdelmének színtere az akadémia volt, és a teológusokat szólította meg, ezért írt dogmatikát. Miskotte programja pedig inkább az volt, hogy a Bibliát és a bibliai nyelvtant, mint a kultúrát megszabadító-megtisztító krízis eszközt, a kulturális köztudatba vigye. Főművét, a *Hallgatag isteneket* tudatosan „gyakorlati teológiai” munkának nevezte, s vele „az egyház és a kultúra különböző peremlakóit” akarta megszólítani.⁷ Jellemző Miskottéra, hogy a Barth 70. születésnapján tisztelegők között ő *Felhatalmazás az Írás szerinti gondolkodásra* címen írt dolgozatot az emlékkönyvbe.⁸ Úgy érezte, Barth felhatalmazta őt is arra, hogy térjen vissza a Szentíráshoz, és gondolkozzék a Szentírás „fejével”. Így lett Miskotte olyan Barth-tanítvány, aki párját ritkítja.

A vallás elutasítása

Amint hallottuk, a *vallás* egyike a mi kategóriáinknak, amelyet a Biblia nem ismer. A Biblia nem vallásos könyv, ellenkezőleg: a Biblia a leghatározottabban elutasít mindenféle vallást mint bálványimádást. Miskotte szerint a vallás elutasításának az Újkor számára is nagy jelentősége van. Mert az a vallás, amely végső soron nem más, mint valami kimondhatatlan titok sejtése, vagy – ahogy Rudolf Otto mondja – *mysterium fascinans ac tremendum* (lenyűgözően félelmetes titok), semmiképpen sem fogja a nihilizmustól megóvni kultúránkat. Sőt, ha a vallásnak az a lényege, hogy *kimondhatatlan* titkot rejt, akkor éppen a vallás „termeli” a nihilizmust, vagyis azt a tapasztalatot, hogy az istenek *hallgatagok*, nincs számunkra semmi mondanivalójuk, s „kísérteties csend tölti ki és öleli át a bennünket körülvevő léte”.⁹ Ennek a nihilizmusnak különös módon még haszna is van: kiderül, hogy a hallgatás a vallás isteneinek „lényegi vonása”. Ha így nézzük, az újkori ateizmus, a maga eredeti és tiszta formájában nem más, mint Izrael hitének visszája... *örvendetes dolog*, amely a még elkövetkező évszázadokra, örökre szabaddá tesz minket. Isten népének az a parancsa, hogy „szenteltessek meg az Ő neve”, s a Név megszentelése mindig ennek az „ateizmusnak” a beismerésével kezdődik.¹⁰ Miskotte úgy látja, hogy az európai ateizmus annak jele, hogy Európát a keresztyénség hatotta át. De e „haszon” mellett a nihilizmus súlyos gondot is jelent, mert nem tudjuk elviselni azt, hogy az istenek hallgatnak, mi pedig pusztán magunkra vagyunk utalva. S mert ezt elviselhetetlennek érezzük, mi magunk akarjuk megtölteni a „nihilt”, a hallgatást pedig újból és újból a kimondhatatlan misztérium kultuszaként üzni. Vallás és nihilizmus eme fatális dialektikájának legbeszédesebb példája – Miskotte szerint – Nietzsche. Mindenki másnál jobban szenvedett a „nihil” miatt, de nem is tudta elviselni ezt a minden bölcsélet végét jelentő hallgatást (mert ahol Isten ígéje nem töri meg az istenek hallgatását, ott vége a bölcsességnek!), és a fatalizmusban, önmagunkat a sorsnak megadó szeretetben („*amor fati*”) vélte felfedezni a megváltást.¹¹ Ám ebből a dialektikából

⁷ Miskotte, K. H.: *Wenn die Götter schweigen. Vom Sinn des Alten Testaments* [Hallgatag istenek. Az Ószövetség értelme]. München 1966, 5. (Ez után: *Hallgatag istenek.*)

⁸ Die Erlaubnis zu schriftgemäßem Denken. In: *Antwort. Karl Barth zum siebzigsten Geburtstag* am 10. Mai 1956. Zollikon-Zürich 1956, 29–51.

⁹ *Hallgatag istenek*, 18.

¹⁰ Uo. 20.

¹¹ Uo. 27.; Nietzsche en Barth. In: Miskotte, K. H.: *Verzamelde Werke 2* (Karl Barth). Kampen 1987, 391–405.; God voor en na zijn ‘dood’ [Isten – ‘halála’ előtt és után]. In: Miskotte, K. H.: *Verzamelde Werke 9* (Teológiai tanulmányok). Kampen 1990, 285–292., különösen: 286. skk.

kivezető, igazi megváltást csak az ige adhat – az a szó, amely történik és amelyik történelmet csinál.

A „keresztyén” Európa mint ellenkultúra

Megváltást csak az ige adhat! Nem szabad „arra az emberre, aki ott él, ahol az istenek hallgatnak, egyfajta nyomorúság-elméletet alkalmazni” – Miskotte szemében ez egyenesen „gonosztett” volna.¹² Az európai műveltség, különösen újkori változatában, nem egyszerűen tagadja a megváltó ígét. Ellenkezőleg: ez a műveltség, még ha másodlagosan is, az ige hatására jött létre. Az európai ateizmus a *teremtés*ben való hitnek (is) gyümölcse, tudniillik az ateista is tudja, hogy „a világ nem azonos Istennel, nem isteni világ”. Éppen ezért „az európai ember mindig látta, hogy más az igazság és más a valóság”.¹³ A valóság *nem* igazság, az igazság viszont a mindenkori valóság *kritikája*. Miskotte tudja, hogy a „keresztyén” Európa nem a corpus Christianum, nem struktúrába merevedett uralkodó rend, hanem mindenekelőtt: ellenkultúra. „Nem kozmosz ez a világ, hanem színpad, amelyen mindig megjelenhet valami új. A világ új eszmék ugródeszkája...: az egyiknek ez az eszme a szabadság országa, a másiknak osztály nélküli társadalom stb.”¹⁴ Ebben az összefüggésben hivatkozik Miskotte a Kommunista Kiáltványra és Marxra, „a nagy társadalom-elemzőre és spekulatív doktrína-alkotóra, aki egy személyben az ószövetségi próféta szekularizált változata is, s akiben csak úgy buzog az erkölcsi felháborodás”.¹⁵

Megjegyzés

Kedves Hallgatóim, sejtem, hogy ti itt ezt nem tudjátok minden további nélkül elfogadni. Mert nektek Marx és a Kommunista Kiáltvány nem ellenkultúráként vált ismertté, hanem az uralkodó, kemény elnyomást gyakorló rend kifejezéseként. Most viszont kiszabadultatok ebből a rendből, és a „szabad világban”, a szabad Európában éltetek. Nem történhet-e meg – óvakodva mondom, mert nem vagyok idevaló, és nem élttem át azt, amit ti átéltetek –, hogy ebben a „szabad világban” ismét aktuálissá válik, amit Miskotte annakidején Európa fülébe kiáltott? Alábbi soraiban, például: „A dolgok alakulása – a sorsszerűbe való beletörődés, az élet elgépiesedése, a társadalom technicizálódása – azzal fenyeget, hogy az emberi lélekből kiölik a történelem nyitottságát... Csődbe jutott az embernek az a rendeltetése, hogy uralkodjék az anyagi világ felett... csődöt mondott az ő teremtő beavatkozása a világba.”¹⁶ Vajon így nézve is idegen nekünk az, amit Miskotte mond: hogy a szabadság országa a fejünkre nőtt és veszedelmebe sodor?

Pogányok – zsidók – keresztyének

Az Újkornak alapvetően kettős arca van. Egyrészt tiltakozik az ellen, hogy a világ olyan, amilyen, s ebben az a reménység vezet, hogy a történelemben megeshet a még

¹² *Hallgatók istenek*, 37–18.

¹³ Het geesteskenmerk van de Europese mens en het evangelie van Jezus Christus [Az európai ember szellemisége és Jézus Krisztus evangéliuma]. In: Miskotte, K. H.: *Verzameld Werk* 9, 136.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 137.

¹⁶ Miskotte, K. H.: *Verzameld Werk* 9, 167.

sohasem volt nóvum. Másrészt nem tud megszabadulni attól a rezignációtól, hogy a világot nem lehet megváltoztatni – legalábbis úgy nem, hogy valóban újjá legyen –, és ezért mint valami sorsba, bele kell ebbe törődnünk. Ez a kettősség Miskotte szerint abban a végzetes gondolatban gyökerezik, hogy az ember egyedül van, és egyes-egyedül ő felelős a világ boldogulásáért, kiszolgáltva a vaksorsnak. Ez az ember a lét három alapvető formája között választhat, „a három alapvető létmód” pedig a pogányság, a zsidóság és a keresztyénség.¹⁷

A pogányság „a mindenség mítosza”, a zsidóság „a várakozás próféciája”, míg a keresztyénség „tanúságtétel a beteljesült várakozásról”.¹⁸ Mivel a pogányság „a természeti ember természetes létezési módja és vallása”,¹⁹ mi mindnyájan, természetből fogva pogányok vagyunk. A pogány ember született panteista: mindennek isteni minősége van, a „mindenség” maga az istenség, a mindenség jó, vagy – pontosabban – a mindenség „fölötte van minden jónak és gonosznak”. A mindenség istene elleni lázadás istenkáromlás. A zsidóság ezzel szemben „az erkölcsi ember szellemi létezési módja és vallása”.²⁰ A zsidó ember mögött ott van a tóra, az isteni törvény, ezért tudja, hogy a „természet” nem minden, és semmiképpen sincs fölötte minden jónak és gonosznak. A természet jó lesz, ha jóvá tesszük. A zsidó ember várja Isten országát, és tesz azért, hogy megvalósuljon. A valósághoz próféta módon, azaz kritikailag viszonyul. A zsidóság tanúságtétele pogányellenes, hiszen a pogány ember nem vár semmit, neki sorsa van, s abban vakon hisz. A pogányságnak és a zsidóságnak mégis van valami közös lényegi vonása: sem a pogány, sem a zsidó nem látja, hogy „a mindenség mítosza”, illetve „a törvényen” túl ott van a kinyilatkoztatást hozó ige: Itt az Isten köztünk, velünk az Isten. A létezésnek ez a két formája egyvalamiben egyformán modern: alapjában véve mind a pogány, mind a zsidó ember magányos, és meg kell tapasztalnia, hogy istenei hallgatnak. A modern életérzésnek, a „condition moderne”-nek éppen ez a magányosság a jellemzője, és éppen ez juttatja a modern embert a tiltakozás és (a sorsba való) beletörődés fatális dialektikájába. A logika alapelvétől eltérően itt van harmadik lehetőség, „tertium datur”, s a létezésnek ez a harmadik módja, amely a fatális dialektikából kivezet, a keresztyénség, „a *beteljesedett* várakozás bizonyágtétele”. A keresztyénség azt hirdeti, hogy nem vagyunk kiszolgáltva a sorsnak, de az Isten országára való hiábavaló várakozásnak sem. Ez a létezési forma azonban nem magától értetődően adott, annak a csodának kell megtörténnie, hogy Isten minket megszólít, és a Szentlélek megnyitja fülünket. Önmagában a keresztyénség éppúgy nem mentes a fatális dialektikától, mint a pogányság és a zsidóság, s a történeti keresztyénség csak (a pogánysággal és zsidósággal való) „fatális keveredésben”²¹ létezik. Csak Isten igéje válthat meg, a keresztyénség pedig erről csupán tanúságot tehet.

¹⁷ Het derde geslacht [A harmadik nemzedék]. In: Miskotte, K. H.: *Verzameld Werk 1* [Az *In de Waagschaal* című folyóiratban megjelent írások]. Kampen 1982, 338. A kifejezés Max Brod zsidó írótól származik, a *Heidentum, Christentum, Judentum. Ein Bekenntnisbuch* című könyvéből (1921). Nála a zsidóság jelenti a megoldást (Heidentum – Christentum – Judentum), míg Miskotténál a keresztyénség a csúcás (Heidentum – Judentum – Christentum), az a keresztyénség, amely a zsidósággal együtt pogányellenes, a zsidóság ellenében pedig krisztusi.

¹⁸ Miskotte, K. H.: *Edda en Thora. Een vergelijkking van germaanse en israelitische religie* [Edda és tóra. A germán vallás és Izrael vallásának összehasonlítása]. Nijkerk 1939, 1970², 400.

¹⁹ Rekenschap [Számadás], In: *Verzameld Werk 1*, 33.

²⁰ Uo.

²¹ *Hallgatag istenek*, 32.

Valódi nihilizmus és ál-nihilizmus

Ebből az alapszemléletből kiindulva tudja Miskotte megérteni a „modernitás jelenségét” (*condition moderne*), mint az „emberi jelenség” (*condition humaine*) mai formáját. Ilyen értelemben „modernnek” mondható Spinoza pogánysága, aki egynek veszi Istent és a természetet (*Deus sive Natura*), „modern” a Kant judaizmusa, a categoricus imperativus primátusával, de „modern” a Barth keresztyénsége is, aki szerint a kinyilatkoztatás az a tertium datur, amely megszabadít a „természeti teológiától”, amely összetéveszti a Biblia Istenét a sorssal, az evangéliumot a törvénnyel. Persze ez még nem jelenti azt, hogy a valóságos, hús-vér modern ember ezt az alapszemléletet el is sajátította. Miskotte attól fél, hogy időközben megjelent az új ember típusa, akit már nem is érdekel az ilyen tévedés. Ez az új ember is „nihilista”, de nem „valódi nihilista”, mint például Nietzsche, aki tudja, mit veszít, amikor a „nihil” mellé szegődik. Az új ember amolyan „semmilyen” ember, abban az értelemben, ahogy a magyar ember magáról nyilatkozik, mikor megkérdik, milyen vallású: „semmilyen” – mondja –, azaz nem sorolható sehova, nem tud semmiért lelkesedni, közömbös és felszínes. És Miskotténak ez a nagy kérdése: hogy jut el Isten pogányságból és zsidóságból kivezető igéje ehhez az emberhez, aki már azt se tudja, emberségének milyen alapkérdéseit veti fel a pogányság és a zsidóság? Bár az is lehet, hogy ebben az ál-nihilizmusban is rejlik valami jó: ez az új ember nem hiszi igazán azt, hogy minden értelmetlen és hiábavaló, és titkon hiszi, hogy kell lennie valaminek, amiért érdemes élni. Van-e mondanivalónk az ál-nihilista számára, aki titkon mégiscsak hisz valamiben? Mivel még „valahogyan” megszólítható, Miskotte szerint az ál-nihilistáról nem kell lemondanunk, „mert az ilyen emberben még emlékfoszlányok vannak arról az Istenről, aki a történelem Ura, s mert bármilyen reménytelennek tűnjék is ez az ember, mégis várható nála valamilyen áttörés”.²²

Mi a lényeges?

Kétségtelen, hogy a világnak ez az alapvető szemlélete durva egyszerűsítés, mert a valóság sokkal összetettebb. Miskotte viszont a lényeges dolgokat akarja meghatározni: *A zsidó vallás lényege* (doktori értekezésének címe és tárgya), a pogányság lényege (mint például az *Edda és tóra. A germán vallás és Izráel vallásának összehasonlítása* című könyvében). Ennek a szándéknak a helyességét viszont meg kell gondolni: Nem „skatulyázunk-e be” ezzel konkrét embereket, azaz nem kötjük-e őket, akaratukon kívül, bizonyos általunk rögzített vonásokhoz? Ezekkel a vonásokkal azonosítjuk őket, vagy éppen megfosztjuk őket azonosságuktól, besorolva őket az igazságot tagadó „pogányok”, vagy az igazságot félreismerő „zsidók” közé. De lehet, hogy közelebb jutunk Miskotte emberértelmezéséhez, ha nem tipizálunk az ő „pogány” vagy „zsidó” fogalmai szerint, hanem megpróbáljuk azokat a magatartásformákat megragadni, amelyekre ő a típusokkal utalt: a sehová se vezető fatalizmust és az általunk is hihetetlennek tűnő idealizmust. Ezzel a módszerrel hátha önmagunkra ismerünk, mint olyan emberekre, akik ide-oda ingázunk a sorsunkba való beletörődés, illetve a sors elleni örökös tiltakozás között. Miskotte azt szeretné, ha igazán megismernénk *önmagunkat*: keresz-

²² *Hallgatag istenek*, 104.

tyén emberek vagyunk, akikben ott rejtőzködik „*saját* pogányságunk”²³ és „*saját* zsidóságnak”.²⁴ Tehát nem a pogányság ellen, és nem a zsidóság ellen vagyunk keresztyének, hanem mindnyájan közösen vagyunk ugyanazon „condition humain” keretén belül ráutalva Isten megváltó igéjére. Keresztyén emberként ezt elismerve, sőt erről vallást téve, kényszerítve vagyunk – mondja Miskotte – „a szolidaritás hitvallására”.²⁵

El kell fogadnunk tehát, hogy Miskotte a világ *alapvető* értelmezését adja, amelyet nem lehet egyszerűen a konkrét emberre alkalmazni. Viszont azt is látnunk kell, hogy az általa használt „pogány” és „zsidó” fogalmakat nem ötletszerűen találta ki. Hogy mi a pogányság, azt Miskotte a szó szoros értelmében felfedezi az Edda, vagyis a germán vallás „bibliájának” olvasása közben, amely – ugyanúgy mint a Tóra – olyan belső logikával szerkesztett szöveggyűjtemény, amely az illető vallás lényegéről árulkodik.²⁶ Es ez nem csak a múltra vonatkozik, mert ma is vannak olyanok, akiket „pogánynak” nevezhetünk – például Heidegger.²⁷

Az utóbbi a zsidóságra még inkább vonatkoztatható. „Ki a zsidó? Mindenki, aki bár kiszabadult a pogányság szolgátságának házából, nem uralja (= nem ismeri el Úrnak) Krisztust, s ezért kénytelen a természet és a kinyilatkoztatás közé valami harmadikat odahelyezni: a jó eszméjét, a békeország eszményét. Zsidó tehát elsősorban az az izraelita, aki elutasítja Jézust, mert nincs szüksége rá.”²⁸ És hogy mi a zsidóság, azt Miskotte a szó szoros értelmében felfedezi a Tóra zsidó olvasatában, a talmudban, de ugyanúgy a modern zsidóság „szellemi életében” is (elsősorban *A zsidó vallás lényegében*, amelynek alcíme: *Bevezetés a modern zsidóság szellemi életébe*). Ebben az olvasatban azt a lényeges dolgot figyeli meg, hogy „Isten és ember között kölcsönös kapcsolat” van, s ez a kölcsönösség annak a szövetségi viszonynak következménye, amely „a megszentelésben nyilvánuló jövő felé fordít”.²⁹ A zsidó vallás lényege, s az egész judaizmus lényege a *korreláció* tana³⁰ – ahogy az embernek szüksége van Istenre, ugyanúgy van Istennek szüksége az emberre. Miskotte szerint a Tórának ez a zsidó olvasata éppen a tóra lényegét hagyja figyelmen kívül: a *predestináció* tanát, vagyis azt, hogy Isten kegyelmesen eleve elhatározta, ő az emberrel szövetségre lép, és szövetségét az ember hűtlensége dacára megtartja. A predestináció tana „Isten kegyelme kinyilvánításáról”³¹ szóló örömhírnék, a „kerügmanak” az előfeltétele. A kegyelem kinyilatkoztatásának pedig az a neve, hogy Jézus Krisztus. Így, ezen a néven ő nincs benne a Tórában, de az őbenne *betelejesedett*. Ő nem a Törvény vége, hanem annak célja: „Mivel az Ótesta-

²³ Miskotte, K. H.: *Om het levende Woord. Opstellen over de praktijk der exegete* [Az élő ige körül. Tanulmányok az exegézis gyakorlatáról]. 's Gravenhage 1948, 246–252.

²⁴ Uo. 252–257.

²⁵ *Hallgatag istenek*, 28.

²⁶ Az Edda logikai rendje a kezdeti káosztól az istenek alkonyáig terjed, s mivel mindent a sors igazgat, értelmetlen minden 'levés' (németül: Werden), az erények hőse pedig az, aki állja a sors csapásait (*Edda és tóra*, 345., 381.)

²⁷ „Arra gondolok, hogy van egy kortársunk, aki a sorsértelmezés tekintetében egyenesági leszármazottja a valóságos ógermán mítosznak, s ez nem más, mint Heidegger... Heidegger *Sein und Zeit* [Lét és idő] minden más német filozófiánál jobban testesíti meg a germán mítosz lényegét, tudniillik nála a sors teljesen kiszorította a megváltást.” (*Edda és tóra*, 187–188.)

²⁸ Gesprek met de lezer [Párbeszéd az olvasóval]. In: *Verzameld Werk 1*, 64.

²⁹ Miskotte, K. H.: *Het wezen der joodse religie. Bijdrage tot de kennis van het joodse geestesleven*. Haarlem 1932, 1964², 467.

³⁰ Uo. 448. skk. (7. rész: *A korreláció tana mint új szövetség-teológia*.)

³¹ Uo. 532–533., vö. *Edda és tóra*, 385.: „A tóra a kerügma előfeltétele; a tóra egészének rendszere nélkül nincs is kerügma.”

mentum *beteljesedett*, nincs szüksége *semmi kiegészítésre*. Egyetlen dolgot kell hozzátenni, azt, hogy beteljesedett.”³² „Az Evangélium tulajdonképpen semmi újat nem hozott”,³³ csak az benne a nóvum, hogy amit Isten Izraelnek megígért: Én a te Istened leszek (ezt nevezi Miskotte a predestináció tanának) – ez az ígélet Jézus Krisztusban beteljesedett, egyszersmindenkorra megtörtént.

A zsidóság és keresztyénség közötti különbség Miskotte szerint tehát nem a zsinagóga és az egyház szétválásával, nem Krisztus kérdésével kezdődik. Hanem ott kezdődik, hogy teljesen másképpen értjük, mit tanít a Tóra: predestinációt vagy korrelációt. Miskotte egyetért Herrmann Cohen zsidó filozófussal, aki nagyon élesen fogalmazott: „Az isteneszme tekintetében van kibékíthetetlen ellentmondás zsidóság és keresztyénség között.”³⁴ Miskotte viszont azért beszél kibékíthetetlen ellentmondásról, hogy Isten és az ember közötti, elsősorban a zsidókra vonatkozó megbékélést (hiszen Jézus megbékítő szava: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekesznek”, elsősorban rájuk vonatkozik) határozottan és csonkítatlanul hirdethesse. Szó sincs arról, hogy valamilyen „igaz” egyház lenézné a hitelensége miatt elbukott zsinagógát. Sajat keresztyén egyházáról szerzett tapasztalatból mondja: „Az egyház azt látja az Ótestamentumban, hogy Isten szuverén Úr, a kiválasztott nép pedig *elbukik*. Igen ám, de ez róla szól! Az egyháznak (is) hirdeti ez a látás, hogy a korreláció őt csődbe juttatta.”³⁵ A zsidóságnak az a tragikuma, hogy kitartott a korreláció mellett. A keresztyén igehirdetés célja éppen az, hogy hirdessük nekik: „[Úgy] ismer minket az Isten, [mint szeretett gyermekeit]”, s ez az ő elfogadó szeretete „feloldja a tragikumot”.³⁶

Keresztyén imperializmus?

Vajon Miskotténak ezek a pogányokra és zsidókra vonatkozó kijelentései csupán új kiadásai annak a keresztyén imperializmusnak, amely másokról, meghallgatásuk nélkül ítélkezik? Kényszeríteni kell-e őket az üdvösségre – anélkül, hogy megkérdeznénk őket? Miskotte ezt határozottan elutasítja. Az ő módszere – amiről később még szólni fogunk – „fenomenológiai” módszer, azaz a pogányságot és a zsidóságot mint „fenoméneket” (jelenségeket) saját belső logikájuk szerint értelmezi: magukat a pogányokat és a zsidókat szólaltatja meg. Ezért veszi például komolyan azt, hogy Hermann Cohen mint zsidó ember állapítja meg a zsidóság és keresztyénség közötti kibékíthetetlen ellentmondást. Ne legyen az a tény, hogy a lelkek megoszlanak, a keresztyén Miskotte egyoldalú, felsőbbrendű következtetése. Neki nagyon fontos, hogy ezt az is megerősíti, akivel vitázik. Módszerének kiindulópontja az, hogy másokat párbeszédre serkentsen, de úgy, hogy az a határozottság, amellyel ő Isten ígéjének a Bibliában tanúsított rendkívüliségét kimutatja és hirdeti, ne fossza meg a másik felet saját önértelmezésétől.

Kérdés, hogy ez valóban így is van-e. Miskotte bizonyos szövegekkel (az Eddával, zsidó gondolkodók szövegeivel) nagyon figyelmes olvasóként folytat párbeszédet. A mód, ahogyan az általa vizsgált *fenoméneket* (vallási jelenségeket) „lényegét” leírja, tulajdonképpen az ő konstrukciója. Ezért alaposan, és kritikailag meg kell vizsgálnunk azt. Ne

³² *A zsidó vallás lényege*, 520.

³³ *Edda és tóra*, 385.

³⁴ *A zsidó vallás lényege*, 532–533.

³⁵ Uo. 541.

³⁶ *A zsidó vallás lényege*, 553.

tévesszük össze Miskotte módszerét az általa elért eredménnyel. Módszere maga a *kérdés*, amellyel ezeket a jelenségeket faggatja. *Kérdést* vet tehát fel, s a jó kérdésesen mindig lehet igazítani. Miskotte később is megmaradt jó kérdezőnek, aki ki is igazította saját magát. Annakidején *A zsidó vallás lényegében* a korreláció-gondolat következményeként „titáni humanizmust” látott kibontakozni: „A korreláció-tan szerint Isten partnereként látott ember nem lelki szegény, hanem hős, nem Istennek kedves gyermeke, hanem vele együttműködő társ.”³⁷ A modern ember éppen abban bizonyult „zsidónak”, hogy titáni nekiveselkedéssel saját maga akarta Isten országát megvalósítani. 1971-ben aztán, egy 1934-es írása (*A zsidóság mint kihívás az egyház számára*) új kiadásában már határozottan állítja: „Sem a zsinagóga, sem az egyház nem juthatott arra modern gondolatra, hogy mi építettük fel, vagy akár csak terveztük volna Isten országát. Sem a Tórában, sem a prófétáknál, sem a talmudban, de még a kabbalában sem találkozni azzal az eszmével, hogy az emberiség a maga erejével és saját erejéből tökéletessé tudja varázsolni a világot.”³⁸ Miskotte pedig tovább folytatta a kérdést, például amikor azt kérdezte, hogy van-e a pogányságban, és főleg a zsidóságban valami olyan „többlet”, amelyből mi kereszténynek tanulhatunk.

A többlet

A „többlet” szó Miskotténál az Ószövetség maradandó jelentőségét kifejező kulcsszó: „Azt látjuk, hogy ahol az Ószövetség és az Újszövetség lényegét és szándékát megpróbáljuk ’fedésbe hozni’, a peremen ’kilóg’ egy sor gondolat.”³⁹ Ez az Ótestamentum „többlete” az Újjal szemben. Igaz, az Újszövetség arról tanúskodik, hogy beteljesedett, amit az Ótestamentumban vártak, hogy tudniillik Isten az ő választottai mellett a végsőig és végérvényesen kitart. Az Újszövetség viszont annyira „teljes”, annyira megtölti Isten és az ember közötti kibékítés eseménye, hogy alig marad benne hely arra, hogy a kibékítés és a (végső) megváltás közötti különbséget végiggondoljuk: az egész gyülekezet élete annyira feloldódik a vég közeli várakalmában, hogy a történelemben már nem is várható semmi. És akkor ismét jelentőséget kap az Ótestamentum, tudniillik amikor a gyülekezetnek újból arról kell tanúskodnia, hogy Isten országa a történelem *síkján* jön felénk – ahol a politika és a társadalmi intézmények ismét szóhoz jutnak, ahol a várakozást nem akarjuk kényelmessé tenni azzal, hogy már minden beteljesedett, ahol növekszik a hitetlenség, a gyülekezet pedig egyszerűen rá van utalva „a reménységre mint princípiumra”.⁴⁰ Igen, az Ószövetség még sok tekintetben nem mögöttünk, hanem előttünk van.

³⁷ *A zsidó vallás lényege*, 473.

³⁸ Het Jodendom als vrag aan de kerk. In: *VerzameldWerke* 9, 97.

³⁹ *Hallgatag istenek*, 177.

⁴⁰ Uo.: „Nyugodtan kimondhatjuk, hogy az ilyen ’gondolat-foszlányok’ – a *skepszis*, a *forradalom*, az *erotika*, a *politika* (az Újszövetségben alig említett témák) – kiváló útitársnak bizonyulnak az ál-nihilizmusmal folytatott párbeszédben.”

Zsidóság és pogányság, mint az egyház maradandó kérdése

A fenti összefüggésben látta meg Miskotte, hogy a zsidóság maradandó kérdése az egyháznak. Hiszen a zsidóság élő tanúja „a prófétai várakozásnak”, nem elméletileg, hanem mindennapi gyakorlatában és egzisztenciájában: a zsidóság várakozásban él, és életével azt tanúsítja, hogy Isten országa, amelyet az egyház Jézus Krisztusban már beköszöntött országgént hirdet, még nem vált láthatóvá. Azt válaszolhatnánk erre, mondja Miskotte, hogy az ortodox (igazhítű) egyházi tan is ismeri a már végbement kiengesztelés és az eljövendő végső megváltás közötti különbséget, s hogy mi is azt a parancsot vettük, hogy tartsuk be a törvényt. „Ám akkor is marad a jótékony nyugtalan-ságot ébresztő kérdés, amelyet Isten Izráel iránti gondviselésével tesz fel nekünk, hogy vajon tényleg várjuk a messiás-királyt és az ő dicsőséges országát.”⁴¹ Ezt én a következőképpen értem: Éppen az a körülmény, hogy a zsidóság tántoríthatatlanul kitart amellett, hogy ez a világ nem az, aminek lennie kell, hogy a zsidók szenvednek a világ megváltatlansága miatt (lásd zsidógyűlölet), hogy felelősséget éreznek a világ megújulásáért, nem valamilyen fogyatkozás, hanem Isten iránti hűségük tanúsága, és az egyház tanúságtételéhez képest „többet”.

Miskotte szerint a pogány „világmindenség-mítosz” is rejt magában egy „többletet”. „Ha majd Jehova elveszi a minden népeket befedő fátyolt (Ézs 25,7) – kérdezi –, nem lesz-e valóság, és nem lesz-e elhamarkodott vélekedésnél több az a gondolat, hogy Isten a természetben megismerhető és szemlélhető?” Majd így folytatja: „Képzeld el, hogy mindnyájan eljutunk oda, ahol a pogányok, önhitt vallási túlbuzgóságból, már magukat tudni vélik: látjuk az Istent, és Istent látjuk mindenben, s mert Ő mindenben ott van, mi is részesei lettünk a világmindenségnek, boldogan élvezzük a pillanatot és az örök létet.”⁴² Lehet, hogy a pogány ember nemcsak örök fatalista, hanem olyan álmoknak látója, amelyek még nem teljeseztek be.

A pogányság és a zsidóság alapvető szemléletének haszna az egyházban

Bár Miskotte nem tekintette végérvényesnek a pogányságról és a zsidóságról tett megállapításait, az emberi lét alapvető szemléletéről alkotott téziseit sohasem adta fel. Egy késői, 1967-ben adott interjújában mondja: „Röviden azt mondhatjuk, hogy háromféle ember van: pogány, zsidó és keresztyén.” „Ennek a három, életmagatartásnak is nevezhető létformának a megkülönböztetésén múlik az a tisztánlátás, amelyet a modern kor, s köztük a szekularizáció kérdéseiben szereznünk kell.”⁴³ Később is kitért amellett, hogy emberségünk – modern-ember-voltunk is – a „pogány” rezignáció és a „zsidó” örök tiltakozás fatális dialektikájának feszültségében élne, ha nem lép közbe jótékony módon a krisztusi megváltó ige. Ha ezt felismertük, tisztán látjuk azt a helyzetet, amelyben az egyháznak az ígét hirdetnie kell. Ne kérdezzük, hogy szerencsés dolog volt-e a „pogány” és „zsidó” elnevezést, amelyek a Bibliában konkrét, történelmileg azonosítható embereket jelöltek, általános értelemben alkalmazni a „condition humain” bizonyos momentumaira. Úgy gondolom, hogy ez nem befolyásolhatta az emberi jelenségről adott elemzését. Figyeljünk viszont arra, hogy mi volt Miskotte cél-

⁴¹ *A zsidóság mint kibívás az egyház számára*, 96.

⁴² *Bibliái abcé*, 167–168.

⁴³ Puchinger: *A keresztyén emberek és a szekularizáció*, 206.

ja. Ő nem akarta a „pogányokat” és a „zsidókat” „leminősíteni”, hanem az egyházat akarta, saját feladata számára, Isten ígéje hirdetésére felvértezni, mégpedig úgy, hogy a maga konkrét helyzetében megszólított ember vegye észre, hogy róla van szó. A helyzet ismerete nélkül az egyház csak mellébeszélne.

Az egyház betűvetésre tanításának programja

Az egyház azonban még egy alapvető szempontból nincs felvértezve saját feladata ellátására. Hiszen elfelejtette a Biblia eredeti, őszavait. Még ha tudja is, *hogy* prédikálnia kell, nem tudja, *mit* prédikáljon. Miskotténak az a programja, hogy az egyházat ismét betűvetésre kell fogni, meg kell tanulnia a bibliai ábécét. Mielőtt azt kérdezné, igaz-e amit mond, figyelnie kell arra, hogy mit mond a Biblia a maga nyelvén. Az egyháznak újra iskolába kell járnia, a tanulás házába, a *bét-ha-midrás*ba. Meg kell jól értenie, „*hogy tanulás nélkül prédikációja sem teljes torokból hangzó kiáltás nem lesz, de teljes megértésre sem fog találni. A prédikáció mellett – ha a dolgok a maguk rendjén haladnak – ott kell állnia a tanulás házának is.*”⁴⁴

A bibliai ábécé első betűje, amelyet az egyháznak mindenekelőtt meg kell tanulnia: Isten neve. Mert a Biblia Istene saját nevéen ismerteti meg magát: „Én veled leszek”. A Biblia Istenének a név a lényege: „Istenünknek neve van, ő nem névtelen; Isten nem a mindenség, hanem olyan valóság, aki ebben a világban önmagát a világtól megkülönbözteti. Isten nem a mindenütt kereshető általános, hanem a valahol, egy bizonyos helyen fellelhető sajátos.”⁴⁵ Ez az Isten szól, és engedi magát megszólítani, aki így szól: Istenetek vagyok, hogy mi is mondhassuk: Istenem. Ez a mi Istenünk az Isten, és nem fordítva, mintha egy általános istenfogalom, többek között, ezt a nevet is viselné. „Ez a Név módszertana: először kimondjuk, hogy Isten a mi Istenünk, és csak azután azt, hogy ő az egy Isten, a mindenható Isten, a mindenütt jelenvaló stb.”⁴⁶ Amikor az egyház a fordított úton járt, azzal a tévtanítással csapta be önmagát és a világot, hogy ezen a Néven kívül más is mondható istennek, például a sors vagy az eszme.

Az exegézis módszere

A programhoz a Biblia olvasásának sajátos *módja* is hozzátartozik. A Név történelmet csinál, mert belenyúl a történelembe: Én Jehova vagyok, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a szolgálat házából. Ahhoz, hogy ennek jelentőségét felismerjük, „nagyon fontos ismerni, milyen függőségi viszonyban van, szó-anyagát tekintve, a bibliai irodalom a Biblián kívüli fogalmakkal és nyelvi szimbólumokkal. Hiszen csak így derülhet ki, mi az, ami a Bibliában saját és sajátos, tudniillik mi az, ami-ben a másokat felhasználó bibliai szerző elődeitől eltér, mi az a szándék, amelynek mentén ugyan, de ellenkező irányba haladva és új értelmet találva jelenik meg a bibliai szó.”⁴⁷ Ez az exegézis első lépése (a történet-kritikai), amelyet két további követ, a fenomenológiai és a teológiai exegézis.⁴⁸ A magyarázónak először „szemlélnie kell” azt a

⁴⁴ *Hallgatag istenek*, 81., 83.

⁴⁵ *Bibliai ábécé*, 41.

⁴⁶ Uo. 43.

⁴⁷ Miskotte, K. H.: Das Problem der theologischen Exegese [A teológiai exegézis kérdése]. In: *Theologische Aufsätze. Karl Barth zum 50. Geburtstag*, München 1936, 53. Ez a tanulmány, alaposan átdolgozva és bővítve, *Az élő ige körül* című kötetbe is bekerült.

⁴⁸ *Az élő ige körül*, 38.

szavakból és képzetekből álló világot, amelyben a Biblia keletkezett – ez az irodalomtörténeti exegézis (bár a bibliai tudományban inkább történetkritikáról beszélnek). Azután „látnia kell”, mit akar mondani maga a Biblia, s annak belső logikáját fel kell fedeznie – ez a fenomenológiai exegézis. Végül pedig meg is kell „hallanunk” az ígét, amelyre a Bibliában lévő szavak utalnak – ez a teológiai exegézis. Amikor szemlélünk és látunk, még a *bét-ha-midrás*-ban, a tanulás házában vagyunk. Ami ellen Miskotte itt küzd, az a természeti teológia beszüremkedése az exegézis területére. Nem engedhető meg, hogy valamiféle „népszavazással” nyert közérthetőség szempontja alatt mi döntünk arról, hogy mit mond nekünk a Biblia, a maga saját nyelvén. Ellenkezőleg: az exegézis során azt kell meglátnunk, hogyan fordítja ki sarkaiból a Biblia azokat a fogalmakat, amelyeket a „közönség” magának Istenről, emberről, világról alkotott. Az igehirdetés érdekében érdemes újra betüvetést tanulni, a tanulás házába járni. Fel fogjuk fedezni, hogy a Biblia nyelve feltételezi azt, hogy Isten előbb szólott, s a megszólítottakat arra készíti, hogy a hallott ígét hirdessék is. A Biblia nyelve „az üzenet nyelve” (Martin Buber), a tárgyyszerű exegézis pedig csak *teológiai* exegézis lehet. Ez viszont azt jelenti, mondja Miskotte, hogy a teológiai exegézisnél minden azon múlik, hogy megmarad-e bibliai exegézisnek. Hiszen csak a Biblia szavaiban ismerjük fel Isten szavát. Változhat viszont a Bibliához való viszonyunk: hinnünk kell, és hisszük is, hogy a Biblia Isten ígéje, hogy a Biblia nyelvének sokféleségében egy Isten szól, ami különben „olyan egység, amelyet nem láthatunk, csak hallhatunk”.⁴⁹ Nehéz munka eljutni oda, hogy ezt mások is hallják, „olyan, a Szentírás megértéséért folytatott küzdelem ez, amely azzal kezdődik, hogy elismerjük a Szentírás reánk vonatkozó igényét, felettünk uralkodó tekintélyét, s annak engedelmeskedünk is”.⁵⁰ Persze, ez a teológiai exegézisnek még csak az „általános értelme”. Mert azt a csodát, hogy Istent halljuk és őt hallgassuk, nem lehet „kimunkálni”, csak Istentől ajándékba kapni. A teológiai exegézis „végső értelme” „a Szentlélek megvilágosításának *eseménye és eredménye*”⁵¹: „Isten ígéje *történik!* Ez a mondat nem a mi szubjektívizmusunk egyik változata, hanem Isten teremtő szubjektivitásának hathatós ereje.”⁵²

Keresztyénségünk képtelen lehetősége

A mi szemünkben képtelen lehetőség az, hogy Isten ígéje „történik”. Éppen ez az, amit az egyháznak újra kell tanulnia, hogy tudniillik ne kételkedjék saját küldetésében, hanem az üzenet nyelvének elsajátítása közben vegye észre: Isten lehetővé teszi a lehetetlent. Ha Miskotte az emberi létértelmezés kifejtése közben nem elégedett meg azzal, hogy az ember vagy „pogány”, vagy „zsidó”, hanem leírta a két állapotot meghaladó „keresztyén” embert is, akkor ez a merészsége onnan ered, hogy meglátta: Isten ígétől tényleg elvárható az, hogy az embert megszólítsa. Minden azon múlik, hogy szó szerint komolyan vesszük-e, amit a Biblia mond: Isten szól, Isten lát, Isten hall. És azon, hogy elhisszük-e a Bibliának, hogy amikor Isten ígéje iránt engedelmes emberekről ír, őket olyan szabadnak mutatja be, hogy meg merik szólítani Istent, imádják őt és könyörögnek hozzá. Nincs semmi értelme a „keresztyén” névnek, ha csak bizonyos embereket jelöl, akiket keresztyénnek hívnak. Viszont ha komolyan vesszük a Bibliát,

⁴⁹ *A teológiai exegézis kérdése*, 58.

⁵⁰ Uo. 66–67.

⁵¹ *Az élő ige körül*, 89.

⁵² Uo. 87.

akkor elkerülhetetlen a mélyebb jelentés: Isten az ő igéjével emereket teremt, embereket keres és talál, akik vele járjanak. És akkor már nem csak sorsukba beletörődő „pogányok” lesznek, nem csak az ösztön ellen rugódozó „zsidók” lesznek, hanem „titkon Istennel járó” „keresztyének” is lesznek. A keresztyén ember nyitott ember. Merné-e valaki a zsidóktól elvitatni, hogy ők is Istennel járnak? Akárhogy is legyen, az egyháznak tanúskodnia kell arról, hogy Istennel jár, s ezt akkor teszi helyesen, ha Isten teljes nevét, teljes torokból hirdeti: Immánuel, velünk az Isten.

Titkon Istennel járn

Hogy Isten velünk jár, azt csak hinni lehet. De ez Miskotte szerint azt is jelenti: hisszük, hogy Isten valóságosan velünk jár-*kel*. „A hitben tapasztalás is van, s ez a tapasztalás mint valami dicsfény veszi körül a hit önátadását. Amikor az ósatyák megbékélést és bocsánatot nyertek, nem volt-e ez kézzelfogható tapasztalás? Van olyan titkon Istennel járás, olyan hitbeli-lelki járás-kelés, amely állhatatos és kitartó.”⁵³ Miskotte „a hit misztikájának”⁵⁴ nevezi ezt a titkon-Istennel-járást. Ez azonban más, mint az általános értelemben vett misztika, amely szerint isteni és emberi egymásba olvad, aminek a végén üdvözült csend van és némaság. A titkon Istennel járás viszont azt jelenti, hogy Isten és ember a szó szoros értelmében egymással jár és kel. Drámai esemény ez, amelyben vannak mélységek és magasságok, vannak pillanatok, amikor Isten hallgat, az ember meg kétségbeesetten kérdezi: Istenem, hol vagy? Az Istennel titkon járó ember átéli az Istentől való elhagyatottságot és Isten jelenlétének boldog örömét. Nem hiányzik a csend sem, „az Istennel titkon járás legtisztább formája”,⁵⁵ ahol az ember egyszer s mindenkorra megtudja, hogy *neki* nem kell mindent tudnia, ahol az ember egyszer s mindenkorra érzi, hogy *neki* nem kell mindent éreznie is, tehát hallgat, és nem akarja elvitatni, hogy Isten Isten. Ez nem „az igén kívül és túl lévő misztikus csend”,⁵⁶ amelyben Isten igéje a mindenség csendjébe olvad. Nem, itt az ember azért hallgat, mert lenyűgözi az objektív hatalom, hogy Isten „megismerte őt”.⁵⁷ S ebből az objektivitásból származik az ő szubjektivizmusa: felismertek! Ismer *engem* az Isten.⁵⁸ A hagyományos misztika minden objektivizmust ki akar zárni, a titkon-Istennel-járásnak pedig ez egyenesen előfeltétele. Annak tudata nélkül, hogy „Ismer engem az Isten”, minden *evangéliumi* teológiai vállalkozás csak légvárat építene, s Miskotte *bibliai* teológiájának az is csak egy lehetséges világnézet projekciója lett volna. Miskotte szerint a teológia azon áll vagy bukik, hogy ott van-e előfeltételként ez a titkon Istennel járás vagy nincs.

⁵³ *Hallgatag istenek*, 265.

⁵⁴ Uo. 264.

⁵⁵ Van verborgen omgang. In: Miskotte, K. H.: ...als één die dient. *Volledige uitgave van het 'Gemeenteblaadje Cortgene'* [Mint aki szolgál... A 'Cortgene Gyülekezeti Híradó' csonkítatlan kiadása]. Baarn 1976, 304.

⁵⁶ *Az élő ige körül*, 111.

⁵⁷ *Mint aki szolgál*, 271.

⁵⁸ Miskotte, K. H.: Van bijbelse vroomheid [A bibliai kegyesség]. In: *Wending* 15/10 (1960), 586.: „JHVVH-át megismerni közel van az elragadtatott *jegyese*k egymást-megismeréséhez, de csak úgy, ha azt a felismerést jelenti, hogy '*ismer engem valaki!*'”

A gyülekezet élete

Miskotte ábécé-tanítási programja a gyülekezet életére néz.⁵⁹ Újra kell tanulnunk Isten igéjének vezetése alatt élni, mégpedig nem egyenként, hanem közösen.⁶⁰ Létre kell hozni a „*felnőttéváltak* gyülekezet-magját”,⁶¹ a gonosz hatalmakkal szembeni ellenállás sejtjeit mint „kis gyülekezet-sejteket”⁶². Ugyanis – mondja Miskotte – „van egyházunk, vannak hívő embereink, de nincsenek gyülekezeteink”.⁶³ Egy olyan, az Isten igéjének vezetése alatt élő gyülekezetről álmodik, amely „az ige által szerzett szabadságban, és az ige iránti elkötelezettségben él”.⁶⁴

Nincsenek gyülekezeteink... Miskotte soha nem szabadult meg attól a kétségtől, hogy lesznek-e még valaha gyülekezeteink. *Circulus vitiosus* fenyeget minket, egy olyan ördögi körbe jutás, amelyben az emberek azért nem érdeklődnek az ige iránt, mert már túl hosszú idő óta nem is volt részük benne: „Már nem tudjuk, hogy – bibliai értelemben – mi a tan és mi nem tan, s ezért nem is vágyódunk a tanítás után, és már soha nem is fogjuk megtudni, hogy mi az. Kialakult a saját, hétköznapi ízlésünk, s elvárjuk, hogy lelkipásztoraink ehhez alkalmazkodjanak, elismerésül ki is mondjuk: „remekül értik a dolgukat” – aminek eredményeként olyan is lett az ígéhirdetés: hétköznapien szürke. Vagy ott a másik tévút: a „modern” embernek mindenféle készenkapott, vad elképzelése van a Szentírás tartalmáról, s ezért a modern ember nem is figyel arra. A modern ígéhirdető tehát igyekszik alkalmazkodni, csak úgy árasztja szellemes ötleteit, s egyre inkább eltávolodik a kötelező iránytól. Nincs liturgiai rendünk, tehát nem is tudjuk, mire törekedjünk, s ha valami „újat” megismerünk, az sokaknak csak botránkozás, úgyhogy – ’a gyengébbek kedvéért’ – nem is vezetjük be. Ugyanígy elmondhatjuk: nálunk nem folyik rendezett, átgondolt katekézis, ezért mindenki azt teszi, amit éppen akar. Végső soron pedig ki kell mondanunk: nincsenek gyülekezeteink, nincs lelki együvé tartozás, nem ismerjük ’az ige vezetése alatt’ működő közösségi életet.”⁶⁵

Miskotte így összegez: „Ha csupán az lenne, ami a szemünk előtt van, az általunk megtapasztalt egyház teljes kétségbeesésbe kergetne bennünket.”⁶⁶ De aztán így folytatja: „Már önmagában az a körülmény, hogy panaszkodunk, egy másik egyházzal tanúskodik, a láthatatlanról, amely titkon ott él a látható**ban**, ebben a túlságosan láthatóban, a panasz tanúságot tesz az isteni megszentelésről, amely itt megy végbe az emberi világban, ebben a túlságosan emberiben.”⁶⁷ Amíg hangzik a panasz, amíg szól a vád, hogy nincs gyülekezet, addig még van – láthatatlan-látható módon – gyülekezet. Talán ez a panasz, a fájó hiány miatti panasz volt Miskotte munkásságának is mozgató rugója. De végső soron nem is a gyülekezet hiányzik nekünk, hanem a gyülekezetet létrehívó ige. Miskotte nagyon sokat tett azért, hogy ennek az igének sajátos nyelvtana kiszabaduljon a feledés homályából és visszanyerje egykori tisztességét – az ige vezetése alatt élő gyülekezet javára.

⁵⁹ *Bibliai ábécé*, 190. (A könyv utolsó fejezetének címe.)

⁶⁰ Uo. 204.

⁶¹ Uo.

⁶² Miskotte, K. H.: *De weg van het gebed* [Az imádság útja]. ’s Gravenhage 1968, 126–127.

⁶³ *Bibliai ábécé*, 192.

⁶⁴ Uo. 205.

⁶⁵ Uo. 205–206.

⁶⁶ Uo. 207.

⁶⁷ Uo.

Zárszó

Miskotte számolt azzal is, hogy jöhetnek idők, amikor – „Isten ments”! – fel kell adnunk a reményt, hogy az egyház valaha mássá lesz. A már említett 1967-es interjú végén ezt mondja: „De persze mindennek [az egyházzal kapcsolatban] van egy eléggé nem hangsúlyozható feltétele: bár hálásak vagyunk mindenért, ami még megmaradt, Isten stratégiája és a Szentlélek inspirációja, hirtelen vagy fokozatosan kivethet bennünket az egyházak fennálló határain kívülre, a fenyegetett világba, azért, hogy vele együtt mi is ’elvilágiasodjunk’, de nem is kicsit, hanem olyannyira, hogy az előttünk járt nemzedékek vagy ’egyházias’ kortársaink ránk sem ismernének többé”.⁶⁸ Vajon mire jó ez a világba kivétel? Hogy majd ott a világban hagyjon magunkra Isten és a Szentlélek?! A Miskotte-interjú végén van még egy mondat: „A végletesnek tűnő határátlépés nem zárja ki azt, hogy talán éppen ebben a lépésünkben *ismer meg minket az Isten!*”⁶⁹ Ezzel a zárszóval talán mindent elmondtunk, amit Miskotte saját magának is, nekünk is lelkünkre akart kötni.

Fordította: Juhász Tamás

Dick Boer: „Wir sind von Gott erkannt“ Einführung in die Theologie Miskottes

Kornelis Heiko Miskotte, geboren 1894 in Utrecht. Dort studierte er auch Theologie. Pfarrer in der Niederländischen Reformierten Kirche, zuletzt (1938–1945) in Amsterdam. 1945–1959 Professor für Dogmatik und biblische Theologie an der Universität von Leiden. Wichtigere Werke: *Das Wesen der jüdischen Religion, Edda und Thora, Biblisches ABC*. Sein Hauptwerk ist: *Wenn die Götter schweigen. Über den Sinn des Alten Testaments* (1959). Er starb 1976.

In seinem Buch: »Biblisches ABC« spricht Miskotte davon, daß wir unsere *eigenen* Urworte beim Lesen der Bibel mit hineinbringen, obwohl diese *unsere* Urworte in der Schrift überhaupt nicht vorkommen. Diese Worte sind: Ewigkeit, All, Natur, Religion, Persönlichkeit, Tugend und Ideal. Unsere europäische, vom Christentum geprägte Kultur ist, im Grunde genommen unbiblich. Diese unsere Urworte beinhalten nämlich alle ein gründliches Missverständnis dessen, was die Bibel uns in ihren Worten ans Herz legen will. Nach Miskotte dienen sie nur dazu „den Abgrund des Grenzenlosen zu camouffieren“. Sie versuchen die Erfahrung der Grenzenlosigkeit zu verdrängen. Es ist das Lebensgefühl der Neuzeit: grenzenlos ist die Freiheit, alles zu können, alles zu dürfen. Unsere auf diese Worte gebaute Kultur hat es in sich nihilistisch zu werden, zu erkennen, dass im Grund alles nichts, umsonst, sinnlos und ziellos ist. Diese Erkenntnis ist für Miskotte grundlegend, er hat diesen Nihilismus selber immer wieder zutiefst erfahren. So wie er selber erfahren hat, dass nur uns eins aus diesem Nihilismus befreien kann: das Wort, das in den Urworten der Bibel bezeugt wird, der Name, mit dem Gott sich uns zu erkennen gibt: ich bin da, ich bin mit euch. Dies in allen Tonarten zu verkündigen ist der Kern der Theologie von Miskotte.

⁶⁸ Puchinger: *A keresztény emberek és a szekularizáció*, 260.

⁶⁹ Uo.